

TEMATSKI DOKUMENT RAN

Djeca povratnici iz zona sukoba

Uvod

Ovaj rad sagledava načine reagiranja – iz perspektive praktičara – na situaciju kad se djeca koja su se rodila ili su putovala na teritoriju Sirije/Iraka pod kontrolom takozvane Islamske države, kao i djeca van Evrope koja su s teritorija Islamske države doputovala u Evropu zbog nasilnog preseljenja.

Teško je procijeniti broj djece koja su iz Evrope otputovala u Irak i Siriju; procjene za pojedinačne zemlje variraju između 24 i 70 – nepoznat je u stvari broj djece koja su rođena (ili će biti rođena) evropskim roditeljima u Siriji ili Iraku.

Prema izvještajima Savjeta sigurnosti UN Islamska država koristi ovu djecu da nose oružje, da čuvaju strateške položaje, hapse civile i da služe kao bombaši samoubice. Osim toga, djeca su posebno osjetljiva na indoktrinaciju, koja ih pretvara u lokalne podržavaoce terorističkih organizacija. Ova djeca pate i zbog nasilja kojem prisustvuju/u kojem učestvuju, ali i zbog činjenice da je njihov normalan socijalni, moralni, emocionalni i kognitivni razvoj prekinut i ometen ratnim iskustvom. Osim toga, poslije ratnih sukoba, ova djeca su izložena riziku da će doživjeti dodatnu traumu zbog (nasilne) migracije i procesa preseljenja. Izloženost višestrukim i ponovljenim traumama predstavlja značajan rizik za razvoj i sveopće funkcioniranje djece i povećava rizik od fizičkih i mentalnih poremećaja u budućnosti.

Ovaj rad prikazuje pregled izazova s kojima se suočavaju stručnjaci za prevenciju i socijalne službe kada je riječ o bavljenju traumama iz djetinjstva, razumijevanju uključenosti djece povratnika u nasilje, lekcijama naučenim iz drugih oblasti, faktorima rizika i otpora, prepoznavanju i radu s djecom izloženom riziku, ulogom porodice i zaraznom efektu.

Suočavanje s traumama iz djetinjstva

Svijest o traumi mora biti ključna vještina svih pojedinaca koji se bave djecom povratnicima. Sposobnost prepoznavanja znakova i simptoma traume je od ključnog značenja za pravilno tumačenje ponašanja djece i osmišljavanje odgovarajućih intervencija.

Da bi se ublažio utjecaj traume na angažman službi podrške, neophodno je zauzeti pristup porodičnog sistema (pri čemu se porodica promatra kao emocionalna jedinica), uspostavljen je sistem ključnih radnika i intervencije se usredotočuju na ključna pitanja obrazovanja, zaposlenja, psihološkog suočavanja i identiteta.

Razumijevanje učešća u nasilju djece povratnika

U potpunosti je dokumentirano da djeca koja postanu vojnici to rade uglavnom pod prinudom, da bi izbjegla alternativne kazne, uključujući seksualno nasilje, da bi izbjegla prinudni brak, odnosno u pokušaju da izbjegnu krajnje siromaštvo. Bez obzira na sredstva ili motive vrbovanja, psihološki dokazi potvrđuju nesposobnost djece da na odgovarajući način pristanu na uključivanje u nasilne aktivnosti i nedostatak sposobnosti da u potpunosti shvate posljedice tog uključivanja. Osim toga, veliki problem u slučaju djece vojnika jeste to što se smatra da ona posjeduju *dvojne identitete, kao žrtve i počinioci*, što može utjecati na razvoj i provođenje intervencija.

Lekcije iz drugih oblasti

Glavni razlog za zabrinutost sigurnosnih službi i praktičara očigledno je vjerojatnost da će, uzimajući u obzir njihovu prošlost, djeca povratnici nastaviti svoje učešće u političkom nasilju i kao odrasle osobe. Potencijal za nasilje je nepoznat, a najvjerojatnije ga je i nemoguće utvrditi. Postojeća najbolja praksa, profesionalni etički kodeksi, protokoli o disciplinskom odlučivanju i lokalne i nacionalne politike morale bi se usmjeravati na načine za postupanje s djecom povratnicima i na otkrivanje nasilja iz prošlosti, kao i indicija budućeg nasilja.

Kada su u pitanju bivša djeca vojnici, poznato je da izolacija, diskriminacija i dalje izlaganje traumi u odsustvu odgovarajućih terapijskih službi može negativno utjecati na sve pokušaje njihove integracije/rehabilitacije. Upoznavanje biološko-psiholoških potreba djece povratnika, maksimalno uvećavajući njihovo blagostanje i blagostanje njihovih porodica, kao i ublažavanje dugoročnih posljedica traume poput lošeg zdravlja, nezaposlenosti, slabih akademskih dostignuća i uključenosti u krivični sistem predstavljaju najprikladnije načine za obezbjeđivanje pozitivnog ishoda.

Faktori rizika i otpornosti

Kao i kod svih opasnosti za blagostanje djeteta, postoje uobičajeni faktori rizika i zaštite. Toksični stres kao rezultat izloženosti *stalnoj* traumi se akumulira jer ima doziran efekt; što je veća izloženost, to su veći i negativni ishodi. Međutim, dokazi potvrđuju da su djeca sposobna da se *oporave* od traume i da razviju otporne strategije suočavanja kada se stvori i njeguje odgovarajuće

okruženje; izgradnja otpornosti stvaranjem takvog okruženja mora biti ključni fokus svih strategija intervencije.

Prepoznavanje i rad s djecom koja su izložena riziku

Najprikladnija politika za identifikaciju djece povratnika kojima je potrebna intervencija morala bi biti da su sva djeca povratnici iz Sirije iskusila traumu i da im je potrebna intervencija samo po tom osnovu. Ako uzimamo u obzir djecu koja su mogla biti indoktrinirana ili *radikalizirana* ekstremističkom ideologijom Islamske države, ponovo moramo istaknuti sljedeće: imajući u vidu krajnosti do kojih će Islamska država ići d bi djeca usvojila njen pogled na svijet, treba smatrati da su sva djeca u određenoj mjeri bila uključena u ekstremističku ideologiju Islamske države. To ne znači da su svi povratnici potencijalni nasilni ekstremisti, već da treba prepoznati da su djeca doživjela pokušaje indoktrinacije iz više izvora, pa su možda uključila ovu ideologiju u samospoznaju, svoje koncepcije o zajednici i predstave o Zapadu.

Uloga porodice

Postoji potreba da se uzme u obzir psihosocijalna dinamika porodice i načina na koji je to relevantno za razumijevanje radikalizacije, pa samim tim i deradikalizacije u okviru porodičnih jedinica. Kada je riječ o deradikalizaciji, potencijal porodice da pozitivno utječe na ovaj proces zavisi od resursa koji su joj dostupni, društvenih mreža u koje je ona uključena i jedinstvene dinamike porodične grupe. Karakteristike kao što su zaposlenje roditelja, mentalno zdravlje, stabilnost porodice, pristup privatnom smještaju, osjećaj samoodlučivanja i pristup obrazovanju i podršci su neophodni da bi se osigurao kapacitet porodice za uključivanje u programe intervencije i da se pomogne djeci povratnicima.

Takođe je važno uvidjeti da postoje primjeri kada sama porodica predstavlja *faktor rizika*; kao što znamo, postoje dokazi o djeci koju upravo roditelji vode na teritorije pod kontrolom Islamske države. U takvim slučajevima, po njihovom povratku, *možda* će biti potrebno razmotriti oduzimanje djece tim porodicama; to bi moralo biti apsolutno posljednje sredstvo, jer je utjecaj ovakvog postupka značajan i nepredvidiv.

Efekt zaraze

Istaknuti problem u literaturi o radikalizaciji jeste potencijalni efekt zaraze koji radikalizirani pojedinci mogu imati na svoje vršnjake. U slučajevima kada se starija djeca vrate s teritorija pod kontrolom Islamske države i pretpostavlja se da su bila svjedoci i učesnici u ekstremnom nasilju i zloupotrebi, postoji zabrinutost da su ta djeca manje otvorena za intervencije i manje sposobna za promjenu uzimajući u obzir njihov status razvoja. Osim toga, na osnovu kriminalističke literature koja ukazuje na utjecaje vršnjačkih grupa na prijestupe, trebalo bi se ozbiljno zabrinuti zbog *širenja* radikalnih ideja među vršnjacima. U takvim primjerima, ugledne vođe zajednice (koje dijete cijeni), ili predvodnici džamije koji su upoznati s relevantnom kulturom djeteta i sposobni komunicirati na odgovarajućem nivou, mog odigrati ulogu mentora djeteta. Isto tako, prosvjetni radnici mogu poslužiti kao sredstvo za otvaranje alternativnih interesa i društvenih mreža za omladinu.

Međutim, bez obzira na uzrast djeteta i dalje su važni razvoj međuljudskih vještina, upravljanje emocijama, stabilan porodični život itd. Osim toga, neophodno je da sa starijom djecom rukovodi odgovarajuća služba s ključnim uslugama (npr. psihološkom, obrazovnom, duhovnima), koje su posebno prilagođene njihovom nivou razvoja. Ta djeca ne bi smjela biti uključena u usluge za odrasle.

Islamska država aktivno vrbuje djecu za svoje ciljeve¹. Leila Zerrougu, specijalni predstavnik za djecu i oružane sukobe, u svojoj prezentaciji pred Savjetom sigurnosti UN-a, izjavila je da Islamska država koristi ovu djecu da nose oružje, čuvaju strateške položaje, hapse civile i služe kao bombaši samoubice². Ostali izvještaji dokumentiraju učešće djece u pogubljenjima, u korištenju bojne municije i učešće u borbama³. Iako razni izvještaji dokumentiraju uloge koje imaju djeca, teško je tačno utvrditi broj djece koju je indoktrinirala Islamska država. Prema procjeni dr Shelly Whitman, ima nekoliko stotina hiljada indoktrinirane djece⁴. Ovaj broj obuhvata svu djecu koja su iskorištena za ostvarivanje ciljeva militantnih grupa, a ne procjenu broja djece na linijama fronta Islamske države. Uprkos tome, prema definicijama djece vojnika, koje su usvojene u Principima iz Cape Towna, dijete vojnik je svako lice mlađe od 18 godina koje je dio regularnih ili neregularnih oružanih snaga, a koja djeluje u bilokojem svojstvu⁵, što jasno opravdava kategorizaciju djece koju Islamska država koristi kao vojnike.

Islamska država ima sofisticiran pristup indoktrinaciji djece u svojim redovima, kako u pogledu obezbjeđivanja vojnika za liniju fronta, tako i u pogledu stvaranja odanih podržavalaca režima. Islamska država je preuzela kontrolu nad školama da bi sprovođila strog nastavni plan, kontrolirala nastavnike i pažljivo pratila učenike. Takođe postoje izvještaji o tome da je Islamska država osnovala specijalne obrazovne centre za djecu koja su se prethodno školovala na Zapadu. Islamska država je takođe osnovala specijalne kampove za vojnu obuku za one koji se smatraju *lojalnima* organizaciji. Kao i u drugim slučajevima oružanih sukoba u kojima su djeca iskorištena kao vojnici, poznato je da Islamska država otima djecu da bi ih regrutirala za organizaciju⁶. Rasprostranjene su i druge naizgled dobronamjernije mjere, uključujući *davanje novca* porodicama da bi njihova djeca pohađala škole Islamske države, javne parade na kojima se djeci dijele slatkiši i igračke, kao i izdavanje dječjih knjiga u kojima se slavi Islamska država⁷.

Bloom, Horgan i Winter su dokumentirali višestruke uloge koje djeca imaju u okviru Islamske države, kao i višestruke načine na koje Islamska država koristi djecu. Ovi autori su posebno istražili upotrebu slika djece u propagandne svrhe Islamske države. Njihova studija daje korisnu analizu uzrasta i nacionalnosti djece koja se veličaju u propagandi Islamske države⁸. Na primjer, na slici ispod vidimo nacionalno porijeklo djece koja su prikazana kao žrtve u zvaničnoj propagandi Islamske države.

¹ Bloom, Horgan i Winter, 2016

² UN Info centar, 2014

³ Sirijska opservatorija ljudskih prava, 2015

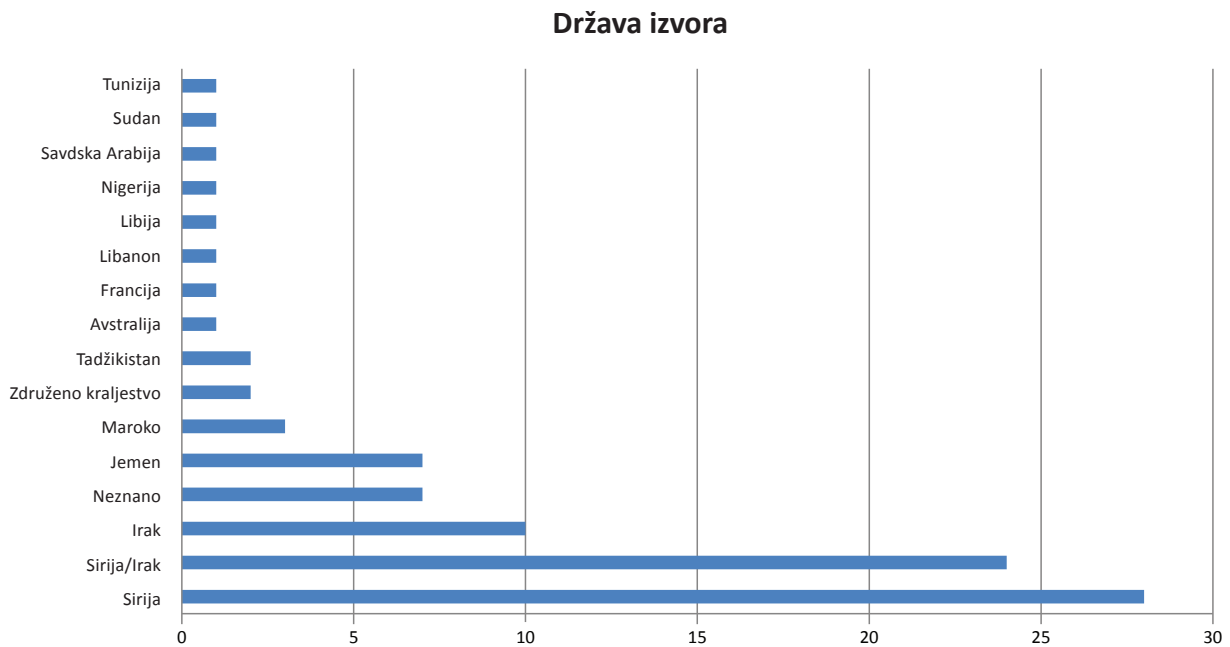
⁴ Logan, 2014

⁵ Wessells, 2006

⁶ Malik, 2016

⁷ Malik, 2016

⁸ Bloom, Horgan i Winter, 2016

Slika 1: Zemlja porijekla djece koja su prikazana kao mučenici u propagandi Islamske države⁹

Iako su djeca uglavnom iz Sirije ili Iraka, na dijagramu možemo vidjeti da je predstavljen širok opseg nacionalnosti. Taj opseg ukazuje i na demografiju odraslih Evropljana koji su otišli u Siriju (uzimajući u obzir to da djecu uglavnom dovode njihovi roditelji ili rodbina), ali imamo mnogo više informacija o odraslim Evropljanima nego o djeci na teritoriju Islamske države. Peter Neumann s Kings koledža u Londonu izvijestio je da je 4.000 odraslih Evropljana otišlo u Siriju i pridružilo se vojnim organizacijama¹⁰; procjenjuje se da 10% njih čine žene. Podaci o djeci iz Evrope u Siriji/Iraku su mnogo neodređeniji. U izvještaju Kvilijam fondacije ukazuje se na oko 50 britanske djece koja trenutno rastu pod kontrolom Islamske države¹¹. Slične procjene daju i francuske vlasti, da je otprilike 50 djece roditelja Francuza odvedeno na teritorij Islamske države¹². U izvještaju Nizozemske opće sigurnosne i obavještajne službe ukazuje se na to da se na teritoriju Islamske države nalazi 70 djece nizozemskog porijekla; većinu te djece odveli su roditelji, ali su neka rođena tamo¹³. Kada je riječ o Njemačkoj, procjenjuje se da se na teritoriju Islamske države trenutno nalazi između 24 i 36 mladih Nijemaca; međutim, iz Njemačke je samo u martu 2015. otišlo 70 mladih žena, uključujući i 9 školskog uzrasta, koje su se pridružile Islamskoj državi¹⁴.

⁹ Bloom, Horgan i Winter, 2016

¹⁰ Neuman, 2015.

¹¹ Malik, 2016

¹² Bisserbe i Meichtry, 2015

¹³ Opća sigurnosno-obavještajna služba, 2016

¹⁴ Anderson, 2016

Iako je teško procijeniti koliki je broj djece koja su iz Evrope otišla na teritorij Islamske države, druga nepoznanica jeste stvarni broj djece koja su rođena (ili će se roditi) roditeljima Evropljanima u Siriji ili Iraku. S obzirom na to da se u izvještajima procjenjuje da trenutno u regionu ima 31.000 trudnih žena, ovo može značajno utjecati na postupanje s povratnicima u Evropu¹⁵.

Ovaj rad bavi se djecom koja se vraćaju u Evropu, a koja su rođena ili su živjela na teritoriju pod kontrolom Islamske države u Siriji/Iraku. Rad se takođe bavi djecom neevropskog porijekla koja dolaze u Evropu zbog prinudnog premještaja. Problem s kojim se treba suočiti prilikom razmatranja načina na koji treba postupati nakon povratka ove djece jeste da Islamska država pokušava da svu djecu, ne samo djecu vojnike, indoktrinira svojom nasilnom antizapadnjačkom ideologijom; ideologijom koja je u sukobu s društvenim, kulturnim i zakonskim normama u evropskim zemljama. Upravljanje predstojećom krizom je neophodno da bismo izbjegli značajne psiho-socijalne probleme za uključenu djecu, ali i značajna pravna pitanja i pitanja zajednice s obzirom na mogućnost da neka djeca po povratku nastave ostvarivati ciljeve Islamske države.

Izazovi pred praktičarima za prevenciju i socijalnim službama – bavljenje traumama iz djetinjstva

Osjetljive grupe u društvu najvjerovatnije su izložene posljedicama rata; nemoćni, siromašni, mladi, žene, osobe s invaliditetom i starije osobe su pod velikim utjecajem oružanih sukoba¹⁶. Djeca su naročito osjetljiva kako zbog zloupotreba s kojima se suočavaju u konfliktnom okruženju, tako i zbog nasilja kojem prisustvuju, ali i zbog činjenice da je njihov normalan socijalni, moralni, emocionalni i kognitivni razvoj prekinut i ometen ratnim iskustvom¹⁷.

U pokušaju da se pozabave ovom traumom, posttraumatski stresni poremećaj (PTSD) i dalje je dominantan okvir koji se primjenjuje u razumijevanju i rješavanju posljedica kod djece koja su doživjela nasilje u sukobima¹⁸. Pokazalo se da je kognitivna bihejvioristička terapija (CBT) zasnovana na traumi efikasna intervencija kako za djecu, tako i za njihove porodice u prevazilaženju teškoća izazvanih traumom¹⁹. Iako je pristup zasnovan na traumi adekvatan, u ovom okviru nedostaje uviđanje činjenice da život ili socijalizacija unutar društva koje je doživjelo oružani sukob nije jednokratna traumatičan događaj s jasnim krajem; živjeti u sukobima, naročito u nestabilnim političkim uslovima, često se vremenski poklapa s izloženošću ostalim traumatičnim događajima²⁰. Istovremeno postojanje međuljudskih i psiho-socijalnih rizika je dokazano u studijama²¹, pa shodno tome naučnici koriste termin „kumulativni rizik“ kako bi objasnili da će se djeca izložena oružanim sukobima najvjerovatnije suočiti s višestrukom i trajnom traumom²²: međuljudskim/porodičnim

¹⁵ Malik, 2016

¹⁶ De Jong, Berckmoes, Kohrt et al, 2015

¹⁷ Kohrt, Jordans, Koirala, et al, 2014

¹⁸ Fasfous, Peralta-Ramírez, i Pérez-García, 2013

¹⁹ Steel, M. & Malchiodi, C.A. (2010) Trauma Informed Practice with Children and Adolescence, Routledge, New York.

²⁰ Catani, Gewirtz, Weiling, Schauer, Elbert i Neuner, 2010

²¹ Catani et a., 2010

²² Ibid.

nasiljem, seksualnim zlostavljanjem, glađu, pothranjenošću, zanemarivanjem i napuštanjem. Izloženost višestrukim i ponovljenim traumama predstavlja značajan rizik za razvoj i sveopće funkcioniranje djece²³. Osim ponovljene viktimizacije doživljene tokom oružanog sukoba, postoji i velika mogućnost dalje traumatizacije zbog procesa preseljenja i integracije²⁴. Ta ponovljena viktimizacija prvenstveno se odnosi na diskriminaciju, nestabilnost, nezaposlenost roditelja i nedostatak vršnjačkih mreža podrške.

Svijest o traumi morala bi biti ključna vještina koju posjeduju svi pojedinci zaduženi za rad s djecom povratnicima. Sposobnost prepoznavanja znakova i simptoma traume presudna je za pravilno tumačenje ponašanja djece. Na primjer, pojedinci koji su doživjeli složene i trajne traume izloženi su riziku pretjeranog povećanja kortizola, što izaziva odumiranje stanica u hipokampusu²⁵. Proratne posljedice obuhvaćaju otežano čitanje facijalnih i socijalnih znakova, pojačano iznenađeno reagiranje, izbjegavanje, probleme s pamćenjem, lošu vještinu odlučivanja i agresivnost. Gore navedene reakcije moraju se prihvatiti kao „normalne“ traumatske reakcije, ali je također važno da su ovo faktori koji sprečavaju dijete da se na odgovarajući način uključi u rad s relevantnim službama. Praktičari i klinički stručnjaci moraju na osnovu prakse s traumom restrukturirati poglede kao što je „odbijanje uključivanja“ u „borbu za uključivanje“. Osim problema s uključivanjem, pojedina istraživanja konstatiraju da ne treba pokušavati ni sa kakvom značajnom terapijskom intervencijom najmanje 6 mjeseci, jer je djeci potrebno da se fizički i psihički prilagode novom okruženju. To ne znači da ne treba pružiti podršku, ali djeca koja su doživjela ozbiljnu traumu obično su problematična kada je riječ o povjerenju, što može dodatno ometati uključivanje u terapiju. Shodno tome ključna preporuka jeste da postoji jedan glavni radnik koji će pružati usluge neophodne djeci i njihovim porodicama, odnosno treba pod svaku cijenu izbjegavati veliki broj zaduženih radnika.

Obuka o svijesti o traumi mora se provoditi na svim nivoima organizacije, od administracije do praktičara, a svaki pojedinac koji će doći u kontakt s djetetom ili porodicom mora biti svjestan da trauma stvara krajnju osjetljivost na senzornu preopterećenost, koja se ogleda u bihevioralnim i emocionalnim reakcijama i distanciranjem²⁶. Traumatske reakcije su nekontrolirane, tijelo reagira prije mozga, a te reakcije može pokrenuti niz okidača. Nemoguće je stvoriti kontrolni spisak potencijalnih okidača. To u potpunosti zavisi od ličnog iskustva svakog djeteta, a spisak potencijalnih okidača je beskrajn. Ne treba potcijeniti značenje svijesti kod svih članova osoblja u organizaciji. Naprimjer, iskustvo na prijemnom odjeljenju ili u čekaonici može pokrenuti traumatsku reakciju i samim time utječe na dalji kontakt sa službom²⁷.

Imajući na umu njihovo iskustvo iz prošlosti, važno je to što je djeci povratnicima i njihovim porodicama potreban osjećaj osnaženosti da bi mogli uspješno upravljati traumom. Fiziološke reakcije na traumu stvaraju osjećaj gubitka kontrole, ali s obzirom na povezanost djece sa

²³ Ibid.

²⁴ Fazelet.al., 2012.

²⁵ Van Der Kolk, 2006

²⁶ Van Der Kolk, 2006

²⁷ Elliott et Al., 2005

sigurnosnim službama, imigracionim službama itd., njihova nedavna iskustva najvjerojatnije su bila pod tuđom kontrolom. U tom pogledu djeca i porodice treba da se obrazuju o simptomima traume koristeći jezik zasnovan na prednostima obuke i shvaćanja traume. Fizičke i psihološke reakcije na traumu su uobičajene; one mogu utjecati na sve životne aspekte, mogu se staviti pod kontrolu i izliječiti. Pojedinci moraju imati osjećaj da odlučuju o svemu što se odnosi na njihove sadašnje okolnosti, ciljevi moraju biti zajednički utvrđeni, a kada služba smatra da su odluke koje su donijela djeca/porodice loše, treba ih promatrati iz perspektive „opstanka“²⁸. Praktičari moraju biti svjesni činjenice da je nesposobnost ličnog uključivanja zapravo normalna traumatska reakcija i da je za njeno prevazilaženje potreban spor, postepeni proces koji nekada traje mjesecima. Faktori koji povećavaju vjerojatnost uključivanja su povjerenje i izbor, a djeca i svi koji ih okružuju izlažu se riziku kada su izolirani.

Izazovi pred praktičarima za prevenciju i socijalnim službama – razumijevanje učešća djece povratnika u nasilju

U potpunosti je dokumentirano da djeca koja postanu vojnici to rade uglavnom pod prinudom, da bi izbjegla alternativne kazne, uključujući seksualno nasilje, da bi izbjegla prinudni brak i/ili u pokušaju da izbjegnu krajnje siromaštvo²⁹. U brojnim slučajevima porodice su saučesnici u procesu vrbovanja, iako je riječ o prinudi: ekonomskoj, nasilnoj ili društvenoj³⁰. Bez obzira na sredstva ili motive vrbovanja, psihološki dokazi potvrđuju nesposobnost djece da na odgovarajući način pristanu na uključivanje u nasilne aktivnosti i nedostatak sposobnosti da u potpunosti shvate posljedice tog uključivanja. Postojeći dokazi ukazuju na to da *suglasnost* zahtijeva kognitivnu vještinu koja se naziva *formalno operativno razmišljanje*; to je sposobnost koja se obično razvija u uzrastu od 11 do 15 godina, iako izloženost traumi može zaustaviti njenu pojavu³¹. Formalno operativno razmišljanje omogućava djeci da razmišljaju logično (a ne emotivno ili reaktivno). Njihova sposobnost razumijevanja ili razmišljanja o posljedicama njihove uključenosti zavisi od razvoja prefrontalnog korteksa, dijela mozga koji je odgovoran za funkcije višeg reda (tj. planiranje unaprijed, posljedice, kontrola impulsa). Ova struktura mozga započinje svoj složeni razvoj tek u adolescenciji i sada znamo da se u potpunosti razvija tek u ranim dvadesetim godinama³². Uprkos tome, djeca vojnici često su na meti kritika zbog odluke da se *prikluče* paravojnoj organizaciji³³. Međutim, u pojedinim nadležnostima i Evropi razvojni okvir primjenjuje se u okviru krivičnog sistema da bi se objasnile kognitivne sposobnosti mladih koji su uključeni u kriminal. U Danskoj, naprimjer, krivična odgovornost počinje s 15 godina, a kada su djeca uključena u kriminal, načinom postupanja diktira individualna situacija djeteta, a ne ozbiljnost/priroda prijestupa³⁴. Ipak, bez obzira na dokaze o razvoju deteta, ovo je sporno društveno i političko pitanje koje nije lako riješiti. Bivši maloljetni vojnici viktimiziraju ostale, kako u okviru, tako i van sopstvenih zajednica, pri

²⁸ Elliott et al., 2005

²⁹ Lamberg, 2004; Human Rights Watch, 2005

³⁰ Lakhani, 2010

³¹ Santrock, 2001

³² Steinberg et al., 2010

³³ Joyce et al, 2015

³⁴ Kyvsgaard, 2004

čemu se izjednačavanje ove djece sa žrtvama koje su *oni* izazvali može promatrati kao pokušaj opravdavanja na prvom mjestu njihovog *izbora* da učestvuju u nasilju. Samim time ova djeca posjeduju *dvojni identitet, kao žrtve i kao počinioци*, a to pokazuje višestruke uloge koje djeca imaju u ratnom kontekstu³⁵.

Izazovi pred praktičarima za prevenciju i socijalnim službama – lekcije usvojene iz drugih oblasti

Naravno, glavni razlog za zabrinutost sigurnosnih službi i praktičara jeste vjerojatnost da će djeca povratnici nastaviti svoje učešće u političkom nasilju i kao odrasle osobe. Ovo apsolutno nije poznato, a najvjerojatnije i nemoguće utvrditi, ali na osnovu nalaza kriminologije u vezi s nepolitičkim prijestupima, vidi se da je mnogo vjerojatnije da će djeca koja počine prijestup prije 12. godine života zauvijek ostati prijestupnici³⁶. Ovo ne mora obavezno biti povezano s nasilnim kriminalom, ali može biti povezano s narkomanijom, zavisničkim ponašanjem i općom neprilagođenošću. Kako je i da li je ovo relevantno u slučaju djece vojnika takođe je nepoznato, ali bi bar trebalo poslužiti kao upozorenje za neophodnost rane intervencije. Pošto Islamska država obično kao metu vrbovanja i indoktrinacije bira djecu u predtinejdžerskom uzrastu³⁷, pitanje rane intervencije postaje sve neophodnije.

Dostupni podaci o ulozi djece u okviru Islamske države ukazuju i na sofisticiranost i raznolikost načina na koje organizacija koristi djecu, a dokazi koje posjedujemo ukazuju na sličnosti između situacije u Iraku i Siriji i ostalim situacijama gdje su paravojne organizacije koristile djecu kao vojnike³⁸. Određeni broj autora zabilježio je upotrebu djece vojnika od strane Islamske države, istraživši zlostavljanje koje su djeca doživjela, kao i ulogu porodice u vrbovanju i radikalizaciji. Jedna studija naročito se usredotočuje na proces socijalizacije *ka nasilju*³⁹ i opisuje proces od šest koraka, uključujući kontakt s karizmatičnim vođama, upoznavanje sa stvarnom zajednicom, učvršćivanje ključnih elemenata identiteta i učešće u zajedničkim ritualima⁴⁰. Ove dokaze trebalo bi upotrijebiti da se shvati kako je Islamska država vrbovala djecu ne kao vojnike, već kao pripadnike potpuno definirane zajednice s prepoznatljivim identitetom i jasno utvrđenom grupom koja joj ne pripada. Važno je obavezno prepoznati da su strukture podrške, identitet i dinamika grupe koje nudi Islamska država stvorile otpornost kod djece, koja se mora pažljivo dekonstruirati i zamijeniti u okviru svake intervencije.

Pouke se mogu izvući i iz iskustva u radu s djecom vojnicima u drugim konfliktnim zonama. Postoje sličnosti između onoga čemu trenutno svjedočimo u Siriji i vrbovanja koje provode Oslobođilački tigrovi tamilskog Elama na Šri Lanki, uloge djece kao bombaša samoubica za Boko Haram i obavještajne uloge Fijane u Sjevernoj Irskoj⁴¹ – omladinskog krila Privremene irske republikanske

³⁵ Ibid.

³⁶ Loeber, Farrington in Petechuk, 2003

³⁷ Malik, 2016

³⁸ Malik, 2016; Horgan, Taylor et al, 2016

³⁹ Malik, 2016; Horgan, Taylor et al, 2016

⁴⁰ Horgan, Taylor et al, 2016

⁴¹ Gill i Horgan, 2013

armije (PIRA). Lekcije naučene iz ovih oblasti mogu mnogo toga da pruže praktičarima koji se bave povratnicima u Evropi. Jedna pretpostavka o brojnim intervencijama koje su smišljene za primjenu kod djece boraca jeste da oni ostaju u konfliktnoj zoni ili u tranzicijskom postkonfliktnom društvu. Međutim, kada je riječ o onima koji su se vratili u Evropu, imajući u vidu traumu zbog prinudnog preseljenja, ulazak u sistem hraniteljskih porodica odnosno odlazak roditelja u zatvor, nije nerazumna pretpostavka da će ova djeca *živjeti* u tranzicijskom okruženju. Osim toga, praktičari smatraju da postojeće intervencije zasnovane na dokazima o mentalnom zdravlju treba primijeniti kod djece boraca da bi se omogućile psiho-obrazovne strategije koje će pomoći u upravljanju emocijama i razvoju međuljudskih vještina. Krajni cilj jeste izgradnja veza između porodica i zajednica nudeći djetetu otpornost i stabilnost. Obnavljanje civilnih uloga kao što su zaposlenje, školovanje itd. presudno je u izgradnji povjerenja između traumatizirane djece⁴², ali i zato što ovo služi kao proces normalizacije.

Izazovi pred praktičarima za prevenciju i socijalnim službama – faktori rizika i otpornosti

Globalna kriza, bez obzira na to da li je riječ o ratu, gladi ili prirodnim katastrofama, ozbiljno pogađa djecu i ostale osjetljive grupe. Nesreće ne umanjuju samo fizičku sigurnost djece, već je i njihovo dugoročno blagostanje u opasnosti, imajući u vidu utjecaj na njihov društveni, emocionalni, moralni i kognitivni razvoj⁴³. Kao i kod svih opasnosti za blagostanje djece, bez obzira na to da li je riječ o izloženosti disfunkcionalnosti porodice, zloupotrebi opojnih supstanci ili stvarnoj izloženosti odnosno uključenosti u terorističko nasilje, postoje zajednički faktori rizika i zaštite⁴⁴.

Biološki rizici vjerojatno potječu iz samog prenatalnog perioda, tj. razvoja mozga i tijela u maternici. Oni mogu biti vanjski, kao što su nedozvoljene supstance, loša ishrana itd., ali posebno relevantan u ovom slučaju jeste utjecaj stresnih perioda na dijete u razvoju⁴⁵. Ako je majka stalno u stanju fiziološkog stresa, to ima štetan utjecaj na razvoj fetusa. Prilikom rođenja djeteta mozak još nije razvijen, a otprilike do 6. godine života mozak je približno 90% razvijen. Smatra se da opasnosti na taj razvoj u prvih 1.000 dana imaju ogroman utjecaj na sposobnost djeteta da učestvuje u svijetu koji ga okružuje⁴⁶. Ako je dijete izloženo toksičnom stresu ili traumi pri kojoj njegovo tijelo redovno aktivira reakcije borbe ili bijega, to negativno utječe na razvoj neuronskih mreža u mozgu. Toksični stres može dolaziti iz široke palete izvora; ne samo iz sukoba kojem su djeca izložena, već i iz ostalih negativnih iskustava u djetinjstvu (ACE), kao što su zlostavljanje i zapostavljanje u disfunkcionalnoj porodici. Kumulativni stres ima dozirajući efekt; što je veća izloženost, to su veći i negativni ishodi⁴⁷, dok je za ACE utvrđeno da prouzrokuju strukturne promjene u razvoju mozga⁴⁸. Međutim, postoji nada u sposobnost djece da budu otporna; istraživanja pokazuju da mozak može „ponovo ući u

⁴² Drexler, 2011.

⁴³ Ager et al, 2010

⁴⁴ Fazel et al., 2012; Vakalahi, 2001

⁴⁵ Mulder et al., 2002

⁴⁶ Hair et al, 2012

⁴⁷ Felliti et al., 1998

⁴⁸ Mulder et al., 2002; Hair et al., 2012

plastična stanja“ u odgovarajućim okolnostima i tako ublažiti ove negativne posljedice. Naime, nedavna eksperimentalna istraživanja osporila su prethodna saznanja o moždanim neuralnim mrežama, koja su se ranije smatrale otpornima na ponovno mapiranje ili ponovno povezivanje. Brojne studije zasnovane na laboratorijskim analizama ukazuju na to da mozak zapravo može da se prilagodi izazovima u svom okruženju, što Karatsoreos i McEwen⁴⁹ definiraju kao otpornost. Ovi nalazi su ohrabrujući i predstavljaju osnov za pokušaj usmjeravanja na one koji su možda doživjeli traumu da bi se ublažile negativne posljedice. Ovo će zahtijevati stvaranje pravog okruženja u okviru postojećih službi na osnovu saznanja koja već imamo o djeci preseljenoj iz područja sukoba i o praksi baziranoj na poznavanju traume.

Prepoznavanje i rad s djecom izloženom riziku

Pitanje prepoznavanja djece povratnika kojima je potrebna intervencija posle povratka iz Sirije istovremeno je izuzetno složeno, ali i nevjerovatno jednostavno. Najprikkladnija politika jeste da se za *svu* djecu povratnike iz Sirije smatra da su doživjela traumu i da im je potrebna intervencija samo po tom osnovu. Ako uzimamo u obzir djecu koja bi mogla da budu indoktrinirana ili *radikalizirana* ekstremističkom ideologijom Islamske države, ponovo moramo da istaknemo sljedeće: imajući u vidu krajnosti do kojih će Islamska država ići da bi djeca usvojila njen pogled na svijet, treba smatrati da su sva djeca u određenoj mjeri bila uključena u ekstremističku ideologiju Islamske države. To ne znači da su svi povratnici potencijalni nasilni ekstremisti, daleko od toga, već da treba prepoznati da su djeca doživjela pokušaje indoktrinacije iz više izvora, pa su možda uključila u ovu ideologiju i samospoznaju, svoje koncepcije o zajednici i predstave o Zapadu.

Imajući to u vidu ključna stvar u pokušaju intervencije kod djece povratnika jeste uloga upravljanja identitetom i tranzicije, kako pojedinaca tako i društva u cjelini. U studiji koju su napisali Lynch i Argomaniz⁵⁰ ispitana je uloga počinitelaca u inicijativama deradikalizacije, a Pemberton je govorio o potrebi da se shvati uključenost u terorizam ne kada je riječ o tome što ljudi rade, već izborima identiteta koji im terorizam nudi. Shodno tome Pemberton je definirao terorizam kao „ja sam“, a ne kao „ja radim“. Kada je riječ o djeci ovo je naročito relevantno uzimajući u obzir to da je razvoj njihovog identiteta u toku i da u velikoj mjeri zavisi od njihovog doživljaja kulture i zajednice⁵¹.

Osim pitanja identiteta djece povratnika, pojedinačna otpornost (a u vezi s tim i ideologija) često je zanemarena, mada je značajan faktor u procesu radikalizacije, a potom i deradikalizacije. Otpornost se odnosi na sposobnost djece da se suoče i sposobnosti da reagiraju kako na uobičajene, tako i na neuobičajene izazove koji se javljaju tokom njihovog razvoja. Postoji prilično ironično pitanje koje treba uzeti u obzir kada pokušavamo shvatiti učešće djece u političkom nasilju, a utvrđeno je da će djeca mnogo vjerovatnije biti u stanju da se bore s traumatičnim situacijama ako imaju snažan sistem vjerskih ili ideoloških uvjerenja koji objašnjava zašto doživljavaju nevolje⁵².

Uloga ideološke posvećenosti, mada nedovoljno istražena u slučaju djece i rata, psihološki je važna

⁴⁹ Karatsoreos & McEwen, 2013

⁵⁰ Lynch i Argomaniz, 2016

⁵¹ Phinney i Baldelomar, 2011

⁵² Punamaki, 1996

zato što ideologija obezbjeđuje razumijevanje za traumu koja se dešava i omogućava pojedincima da na suvisao način inkorporiraju događaje u svoju životnu priču⁵³. Ovaj ideološki okvir odnosi se i na nečiju percepciju neprijatelja, a crno-bijelo doživljavanje neprijatelja omogućava jasno razlikovanje nas i njih, dobra i zla; ovo utječe na nečiju spremnost da se uključi u aktivnosti protiv neprijatelja⁵⁴. Takva ideologija može biti psihološka zaštita za dijete, pa samim time strategije deradikalizacije koje pokušavaju dekonstruirati indoktrinaciju koju provodi Islamska država moraju voditi računa o psihološkoj osjetljivosti kojoj dijete može biti izloženo tokom procesa. Tranzicija identiteta je složen dugotrajan proces⁵⁵, prvenstveno kada se uzmu u obzir osjetljive razvojne potrebe djece, a tim procesom mogu upravljati samo profesionalci s temeljnim razumijevanjem porijekla i struktura koji su podržavali dijete tokom boravka na teritoriju Islamske države. Važno je da u pokušaju poticanja tranzicije identiteta, model zamjene uloga, odgovarajuća zajednica i aktivna vršnjačka grupa budu osnovni elementi procesa. Kao što je već pomenuto, uloga (ekstremne) ideologije i odnos između ove ideologije i identiteta djeteta mora se smatrati psihološkim zaštitnim faktorom za djecu koja dolaze iz konfliktne zone, ali i društveno prihvaćenom reakcijom na nevolje. Ovo se ne može dekonstruirati bez obezbjeđenog sigurnog, bezopasnog i poticajnog okruženja u kome se mogu pojaviti alternativni načini samozaštite, a identitet se može drugačije interpretirati u odgovoru na novo okruženje u kojem će se djeca naći.

Ovo također pokazuje da djeca koja zagovaraju radikalne ideologije i zbog toga privlače pažnju socijalnih i sigurnosnih službi možda to rade iz razloga koji nisu povezani s nasiljem ili terorizmom. Kada se utvrdi način opstanka u konfliktnoj zoni i inkorporira se u nečiji identitet i sistem vrijednosti, ta ideologija smatra se povezanom ne s onim „šta radim“ (ili šta bih mogao da uradim), već s onim „šta sam“⁵⁶.

Osim posebnih pitanja identiteta i ideologije, psihološki utjecaj preseljenja na djecu⁵⁷ mora se uzeti u obzir prilikom planiranja intervencija za djecu povratnike. Postojeći modeli psiholoških službi dobro su opremljeni za bavljenje djecom koja su doživjela traumu, pa se djeca povratnici kao takvi ne razlikuju u svojim osnovnim zahtjevima. Službe bi, međutim, morale voditi računa o mogućnosti dalje traumatizacije djece zbog njihovog izbjegličkog statusa i iskustva prilikom preseljenja. Na primjer, biti maloljetnik bez pratnje u zemlji domaćinu povećava rizik od psihopatologije⁵⁸, a djeca koja su razdvojena od porodica poslije preseljenja takođe su izložena većoj opasnosti⁵⁹.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Vidi, naprimjer, rad o tranziciji pojedinaca iz pripadnika paravojnih grupa u aktiviste u zajednici: Joyce i Lynch, 2016

⁵⁶ Pemberton, 2016

⁵⁷ Bronstein i Montgomery, 2011; Hart, 2009

⁵⁸ Bean et al., 2007

⁵⁹ Hjern et al., 1998

Intervencije za djecu povratnike i uloga porodice

Dok je porodica centar za intervencije s djecom u čitavom nizu okruženja, u slučaju istraživanja deradikalizacije fokus je uglavnom na ulozi pojedinca. Pojedini autori, naprimjer, Malik i Russel⁶⁰, ističu potrebu za razmatranjem psiho-socijalne dinamike porodice i načina na koji je to relevantno za razumijevanje radikalizacije, pa samim tim i deradikalizacije u okviru porodičnih jedinica. Kada je riječ o deradikalizaciji, potencijal porodice da pozitivno utječe na ovaj proces zavisi od resursa koji su joj dostupni, društvenih mreža u koje je ona uključena i jedinstvene dinamike porodične grupe. Karakteristike kao što su zaposlenje roditelja, mentalno zdravlje, stabilnost porodice, pristup privatnom smještaju, osjećaj samoodlučivanja i pristup obrazovanju i podršci su neophodni da bi se osigurao kapacitet porodice da se uključi u programe intervencije i pomogne djeci povratnicima.

Uzimajući u obzir ulogu porodice pri radu s djecom povratnicima, status mentalnog zdravlja roditelja dokazano ima negativan uticaj na izražavanje emocija i ponašanje djece⁶¹. Imajući u vidu da je, kada je riječ o djeci povratnicima, čitava porodica najvjerojatnije doživjela traumu u konfliktu, to predstavlja znatan rizik za blagostanje djeteta. Osim toga, ako je otac nezaposlen poslije povratka ili preseljenja, to povećava rizik od negativnih rezultata⁶². Isto tako djeca i porodice doživljavaju negativne psihološke utjecaje kada su smješteni s grupama u skloništima ili pritvorskim centrima, u poređenju s onima koji su smješteni u porodice⁶³. Ovi nalazi iz prethodnih istraživanja o razmještenim porodicama ne ukazuju na potrebu usredotočivanja na porodičnu jedinicu, nego na jednog pojedinca u pokušaju intervencije s povratnicima s teritorija pod kontrolom Islamske države. U većini slučajeva uz podršku i pravilnu intervenciju porodica će djelovati kao zaštitni faktor protiv problematičnog ponašanja, bez obzira na oblik u kojem se ono javlja.

Takođe je važno uvidjeti da postoje primjeri kada sama porodica predstavlja *faktor rizika*⁶⁴; kao što znamo postoje dokazi o djeci koju upravo roditelji vode na teritorije pod kontrolom Islamske države. U takvim slučajevima po njihovom povratku *možda* će biti potrebno razmotriti oduzimanje djece tim porodicama; to bi moralo biti apsolutno posljednje sredstvo jer je utjecaj ovakvog postupka značajan i nepredvidiv. Ako je ova mjera neophodna, zahtijeva se razmatranje gore navedenog istraživanja, tj. utjecaj pritvorskih centara i života u grupama. Adekvatan odgovor u ovim slučajevima jeste smještanje djece u hraniteljske porodice istog etničkog porijekla⁶⁵, pružajući im na taj način osjećaj stabilnosti⁶⁶ zajedno s dodatnom podrškom, naročito u pogledu mentalnog zdravlja i obrazovanja⁶⁷.

⁶⁰ Malik i Russell, 2016

⁶¹ Ajduković, & Ajduković, 1993; Tousignant et al., 1999

⁶² Tousignant et al., 1999

⁶³ Ajduković, & Hajdukovi, 1993

⁶⁴ Fazel et al., 2012

⁶⁵ Porte i Tourney-Purta, 1987

⁶⁶ Nielsen et al., 2008

⁶⁷ Kia-Keating & Ellis, 2007

Osim uloge šire porodice u intervencijama s djecom povratnicima, organizacija Žene bez granica naglašava ulogu majki u prepoznavanju i suprotstavljanju procesu radikalizacije⁶⁸. Njihov rad se uglavnom usredotočuje na odrasle strane borce, pa nije poznato kako se žene, naročito majke, mogu uklopiti u intervenciju s djecom povratnicima, posebno imajući u vidu da su majke na početku dovele djecu na teritorij Islamske države. Međutim, priprema majki za prepoznavanje problematičnog ponašanja i njihovo upoznavanje s načinom reagiranja na takvo ponašanje može poslužiti kao sistem ranog upozoravanja na nasilni ekstremizam ili druge vrste problematičnog ponašanja. Kriminološka literatura može pridonijeti ovoj debati zato što su značajna istraživanja provedena o prenošenju kriminaliteta unutar porodice⁶⁹, značenju vršnjačkih grupa u održavanju devijacije⁷⁰ i nalazima o odrastanju i prevazilaženju kriminala⁷¹. Kao nepolitički kriminal, uključenost u političko nasilje je prvenstveno društveni proces⁷² kojim se održavaju odnosi i vrijednosti zajednice povezane s njim. Ovo bi trebalo značiti da se suprotstavljanje indoktrinaciji i nasilnom ekstremizmu Islamske države mora pozabaviti društvenom prirodom uključenosti, od porodice do zajednice i vrnjačke grupe.

Efekt zaraze – prenošenje ekstremističke ideologije

U slučajevima kada se starija djeca vrate s teritorija pod kontrolom Islamske države i kad se pretpostavlja da su bila svjedoci i učesnici u ekstremnom nasilju i zloupotrebi, postoji zabrinutost da su ta djeca manje otvorena za intervencije i manje sposobna za promjenu, uzimajući u obzir njihov status razvoja. Osim toga, na osnovu kriminološke literature koja ukazuje na utjecaje vršnjačkih grupa na prijestupe⁷³, trebalo bi se ozbiljno zabrinuti zbog *širenja* radikalnih ideja među vršnjacima. U takvim primjerima ugledne vođe zajednice (koje dijete cijeni), ili predvodnici džamije koji su upoznati s relevantnom kulturom djeteta i sposobni da komuniciraju na odgovarajućem nivou, mogu odigrati ulogu kao mentori djeteta. Isto tako prosvjetni radnici mogu poslužiti kao sredstvo za otvaranje alternativnih interesa i društvenih mreža za omladinu. Međutim, bez obzira na uzrast djeteta, i dalje su važni razvoj međuljudskih vještina, upravljanje emocijama, stabilan porodični život itd. Osim toga neophodno je da sa starijom djecom radi odgovarajuća služba s ključnim uslugama (npr. psihološkom, obrazovnom, duhovnom), koje su posebno prilagođene njihovom stepenu razvoja. Ta djeca ne bi smjela biti uključena u usluge za odrasle.

Zaključak

Uzimajući u obzir ono što znamo o toksičnom stresu, otpornosti i povodljivosti, kada se bavimo dječjom populacijom koja je živjela na teritoriju Islamske države, ne bismo smjeli pokušavati da prepoznamo one koji su u opasnosti provođenja ekstremizma u Evropi, već one pojedince koji su u opasnosti od lične i društvene štete. Shodno tome, ako se pozabavimo traumom pojedine djece

⁶⁸ <http://www.women-without-borders.org>

⁶⁹ Farrington, Jolliffe, Loeber et al, 2001

⁷⁰ Fergusson, Swain-Cambell i Horwood, 2001

⁷¹ Farrington, 1986

⁷² Lynch i Joyce, 2017

⁷³ Fergusson, Swain-Cambell i Horwood, 2001

i njihovih porodica, istovremeno ćemo poljuljati temelje problematičnog ponašanja u budućnosti – bez obzira na to da li je riječ o kriminalitetu, nasilju ili terorizmu. Trauma koju su djeca doživjela tokom boravka u ratnoj zoni, bez obzira na to da li su ona učestvovala u sukobu ili nisu, ima doživotni utjecaj na te pojedince i njihove porodice. Intervencija mora pratiti gorenavedene ustanovljene metode koje su utvrđene za postupanje s traumom iz djetinjstva na individualnom i porodičnom nivou. Ovo ne znači da djeca povratnici nemaju okolnosti koje su jedinstvene za njihovo lično iskustvo; naravno, svaki slučaj je drugačiji. Postoje i stvari koje bi trebalo razmotriti prilikom planiranja intervencije za djecu povratnike, naročito uloga identiteta i ideologije u održavanju ekstremističke ideologije.

U odgovoru na sadašnju krizu ne smiju se zanemariti ustanovljene poznate stvari o normalnom razvoju. Na primjer, pozitivna vršnjačka interakcija je značajna i može predvidjeti prilagođavanje u ostalim oblastima psihološkog i društvenog adaptiranja. Naime, literatura o djeci izbjeglicama i povratnicima ukazuje na to da je vršnjačka društvena podrška povezana s dobrim mentalnim zdravljem i prilagođavanjem⁷⁴.

Nadalje, učešće u obrazovanju je značajan zaštitni faktor, a nemogućnost uključivanja i ostajanja u obrazovanju znatno utječe na psiho-socijalno blagostanje deteta⁷⁵. Tamo gdje obrazovanje surađuje, ono stvara osjećaj sigurnosti i pokazuje otvorenost ka kulturološkoj raznolikosti, te povećava blagostanje⁷⁶. Ostali faktori, naročito kada su djeca stavljena pod nadzor države, odnose se na smanjenje broja premještaja djeteta, osiguravanje pojedinačne hraniteljske brige, izbjegavanje pritvora i podržavanje vjerskih i kulturoloških faktora, što sve dokazano pridonosi boljem prilagođavanju⁷⁷.

Dok nema sumnje da su djeca koja se vraćaju s teritorija pod kontrolom Islamske države bila izložena traumama koje će negativno utjecati na njihovo blagostanje, mora se imati na umu da djeca takođe imaju ogromnu sposobnost oporavka i otpornosti. Istraživanje o tome kako se djeca bore s traumom ističe da su sva djeca u stanju da izgrade otpornost⁷⁸, što zavisi od faktora okruženja koji su u sferi utjecaja evropskih država. Bernard⁷⁹ konstatira da sposobnost stvaranja pozitivnih odnosa s vršnjacima i odraslima, vještine rješavanja problema i samostalnost grade otpornost, a postojeće službe imaju potencijal da djeci osiguraju neophodne vještine. Stoga je obavezno da nove politike i procedure zauzmu humanitarni pristup u postupanju s ovim povratnicima i da usvojeni razvojni okviri mogu i treba da smanje mogućnost dalje viktimizacije, stresa i traume i na taj način poništavaju rizik koji djeca mogu da predstavljaju u odnosu na druge u budućnosti.

⁷⁴ Almqvist & Broberg, 1999; Ekblad, 1993

⁷⁵ Fazel et al., 2012

⁷⁶ Kia Keating & Ellis 2007; Hart, 2009

⁷⁷ Fazel et al., 2012

⁷⁸ Bernad, 1995

⁷⁹ Ibid

Preporuke

Planiranje intervencija

1. Sve intervencije moraju biti zasnovane na dokazima; naprimjer, praktičari moraju intervenirati kada postoji legitiman razlog za zabrinutost (neredovno pohađanje nastave, nasilje kod kuće). Države članice mogu iskoristiti postojeće zakonodavstvo o zaštiti djece kako bi imale pristup djetetu i porodici, što se odnosi na praktičara koji je upoznat s traumom.
2. Razmatranje intervencije na osnovu toga što je dijete raslo u *radikalnoj* porodici jeste problematično. U takvim slučajevima intervencija se može smatrati diskriminatornom i političkom, a može dovesti do izolacije djeteta, kao i porodice. U ovakvim slučajevima možda je adekvatno poticati uključivanje na nivou zajednice ili putem vršnjačkog mentorstva.
3. Kada su djeca povratnici uključena u nasilje, krivičnopravno rješenje moglo bi dodatno traumatizirati djecu, poticati povratništvo u budućnosti i ograničiti mogućnost rehabilitacije i reintegracije. Ako je rehabilitacioni okvir prioritet, onda su potrebe i slabe tačke djeteta najvažnije, bez obzira na prirodu prijestupa.
4. Rana intervencija je od vitalnog značaja za djecu mlađu od dvanaest godina da bi se maksimalno povećala mogućnost rehabilitacije. Intervenciju moraju provoditi kvalificirani i kulturološki kompetentni pojedinci uz podršku zajednice i zakonskih mreža profesionalaca.
5. Ispunjavanje potreba djece povratnika mora biti zasnovano na postojećim najboljim praksama u zaštiti djece i provedeno u okviru nacionalno uspostavljenih mreža službi za djecu. NVO ili dobrotvorne grupe često nemaju kapacitet niti su povezane sa svim relevantnim službama da bi samostalno provodile intervencije, pa bi trebalo da dobiju podršku postojećih zakonskih službi.
6. Ukoliko su zakonske službe intervenirale i napravljen je plan brige o pojedinačnom djetetu, stručnjaci u toj oblasti (kao što su vjerske vođe, vođe zajednice i osobe koje imaju iskustvo u konfliktnoj traumi) moraju pridonijeti stalnim revizijama ovog plana, imajući u vidu njihovo jedinstveno i nijansirano poznavanje ključnih pitanja.
7. Stručni psiholozi moraju pridonijeti upravljanju pitanjima identiteta i ideologije u suradnji sa stručnjacima iz oblasti (npr. kulturolozima, regionalnim stručnjacima, vođama zajednice itd.). Ovo podrazumijeva temeljito poznavanje procesa indoktrinacije kroz koji prolazi dijete (porodične konzultacije prije susreta s djetetom mogu pomoći u prikupljanju tih informacija – sigurnosne službe takođe mogu osigurati te informacije)
 - a. Dostupnost *alternativne zajednice* za podršku bit će od vitalnog značenja za izgradnju novog društvenog identiteta. U tome će pomoći omogućavanje djetetu da izgradi odnose.
 - b. Možda postoji mogućnost, naročito za stariju djecu, odnosno za bivše strane borce, da rade s djecom povratnicima, kako bi poslužili kao pozitivan uzor, ali i pomogli u tranziciji identiteta. Ovo se mora pažljivo provoditi i pratiti, a proces bi morao biti spor i postepen.
 - c. Rad s porodičnom jedinicom na pitanjima identiteta pomoći će procesu tranzicije za dete.
8. Otpornost treba prepoznati i gajiti da bi se dijete podržalo u fazi tranzicije, bez obzira na to kako izgleda otpornost; poricanje, umanjeње vrijednosti, zaboravljanje i glorificiranje njihovih

iskustava su strategije suočavanja koje očekujemo kod djece povratnika. Neophodno je da radnici na liniji fronta shvate ove procese kao normalne, a ne patološke, te da nastave svoj angažman na toj osnovi.

9. Mora se napraviti razlika između praćenja povratnika iz konfliktnih zona i intervencija u vezi s povratnicima. U praćenju povratnika, osnovne informacije o djeci povratnicima, uključujući njihovo postojanje, blagostanje, lokaciju itd. često nedostaju iz zvaničnih izvora, a ukoliko postoje, neophodni su bolji procesi razmjena informacija između zakonskih službi i izvan granica.

Praksa zasnovana na poznavanju traume

1. S obzirom na to da je vrlo vjerojatno da su djeca povratnici doživjela i prisustvovala, a u pojedinim slučajevima i učestvovala u ekstremnom nasilju (uključujući seksualno nasilje), sve intervencije trebalo bi razvijati u skladu s praksom zasnovanom na saznanju o traumi. Treba voditi računa o reakcijama socijalne zaštite za razliku od reakcija pravosuđa.
2. Službe podrške koje već postoje u obrazovanju, socijalnoj zaštiti i psihološke službe moraju usvojiti prakse zasnovane na znanju o traumi. Postoji potreba da se socijalnim/ključnim radnicima i njihovim organizacijama osiguraju organizacioni okviri zasnovani na znanju o traumi kako bi se podržale intervencije.

Uloga porodice u razvijanju intervencija

1. zbjegličkim/povratničkim porodicama treba prići s pretpostavkom da postoji trauma čak i kada simptomi nisu potpuno očigledni.
2. Djecu treba podržati u porodičnom kontekstu ukoliko porodica ima potencijal da bude zaštitni faktor, što zahtijeva dobro mentalno zdravlje roditelja, njihovu stabilnost i mogućnost zapošljavanja. Ovo se naročito odnosi na slučaj kada djeca putuju sama u konfliktne zone – i zatim se vrate kući. U tim slučajevima je bavljenje porodicom prioritet za rehabilitaciju i reintegraciju djeteta.
3. Ako je porodica faktor rizika, a zakonska briga izgleda prihvatljivo, djecu bi trebalo smjestiti u porodice istog etničkog porijekla; treba izbjegavati domove i grupni pritvor, a samo jedan glavni radnik trebalo bi održavati kontakt s djetetom, a trebalo bi izbjegavati višestruko smjenjivanje zaduženih radnika.
4. Djeca povratnici i njihove porodice morali bi se aktivno uključiti u donošenje odluka koje utječu na njihovu budućnost. Osjećaj kontrole nad vlastitim životom važan je za blagostanje pojedinaca i grupa.
5. Treba osigurati stalno obrazovanje/zaposlenje kako bi se ublažili poznati lični i psiho-socijalni rizici za blagostanje. Ovo se odnosi i na odrasle i na djecu.
6. Stabilnost (u porodici, obrazovanju, domaćem okruženju, glavni radnik i službe podrške) od vitalnog je značenja za izgradnju odnosa koji su neophodni za uključivanje u društvo, pa samim time i rehabilitaciju.

Reference

1. Ager, A., Stark, L., Akesson, B. & Boothby, N. (2010) Defining Best Practice in Care and Protection of Children in Crisis- Affected Settings: A Delphi Study. *Child Development*, Volume 8 (4), pp. 1271-1286.
2. Ajduković, M., & Ajduković, D. (1993). Psychological well being of refugee children. *Child abuse & neglect*, vol. 17(6), pp. 843-854.
3. Almqvist, K., & Broberg, A. G. (1999). Mental Health and Social Adjustment in Young Refugee Children y 3½ Years After Their Arrival in Sweden. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, vol. 38(6), pp. 723-730.
4. Anderson, K. (2016) Cubs of the Caliphate. The Systematic Recruitment, Training, and Use of Children in the Islamic State. IDC Paper. Available online at <https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-Cubs-of-the-Caliphate-Anderson.pdf> Accessed September 2016.
5. Bean, T., Derluyn, I., Eurelings-Bontekoe, E., Broekaert, E., & Spinoven, P. (2007). Comparing psychological distress, traumatic stress reactions, and experiences of unaccompanied refugee minors with experiences of adolescents accompanied by parents. *The Journal of nervous and mental disease*, vol. 195(4), pp. 288-297.
6. Bernard, B. (1995). Fostering resilience in children (Report No. EDO-PS-95-9). *Washington, DC: Department of Education. (ERIC Document Reproduction Service No.386327)*.
7. Berthold, S. M. (1999). The effects of exposure to community violence on Khmer refugee adolescents. *Journal of Traumatic Stress*, vol. 12(3), pp. 455-471.
8. Bisserbe, N. and Meichtry, S. (2015). French Children Add to ISIS Ranks. *The Wall Street Journal* Available online at <http://www.wsj.com/articles/french-children-add-to-isis-ranks-1451085058> Accessed September 11th 2016.
9. Bloom, M., Horgan, J.G. and Winter, C (2016) Depictions of Children and youth in the Islamic State's Martyrdom propaganda, 2015-2016. *CTCSentinal*, vol. 9(2), pp. 29-32.
10. Bronstein, I., & Montgomery, P. (2011). Psychological distress in refugee children: a systematic review. *Clinical child and family psychology review*, vol. 14(1), pp. 44-56.
11. Catani, C., Gewirtz, A., Weiling, E., Schauer, E., Elbert, T. & Neuner, F. (2010) Tsunami, War, and Cumulative Risk in the Lives of Sri Lankan Schoolchildren. *Child Development*, vol. 81 (4), pp. 1176-1191.
12. Dearden, L. (2016) Isis training children of foreign fighters to become 'next generation' of terrorists. *The Independent*, 29th July. Available online at <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-training-children-of-foreign-fighters-to-become-next-generation-of-terrorists-a7162911.html> Accessed September 02, 2016.
13. De Jong, JTVM., Berckmoes LH., Kohrt, BA, Song, S.J., Wietse, A.T. & Reis, R. (2015). A Public Health Approach to Address the Mental Health Burden of Youth in situations of Political Violence and Humanitarian Emergencies. *Current Psychiatry Reports*, vol. 17, pp. 60 –70.
14. De Roy van Zuijdewijn, J. & Bakker, E. (2014) Returning Western foreign fighters: The case of Afghanistan.
15. Bosnia and Somalia. *ICCT Background Note*. Available online at <https://www.icct.nl/download/file/ICCT-De-Roy-van-Zuijdewijn-Bakker-Returning-Western-Foreign-Fighters-June-2014.pdf> Accessed September 2nd, 2016.

16. Drexler, M. (2011) Life after death: Helping former child soldiers become whole again. Harvard Public Health, Available online at <https://www.hsph.harvard.edu/news/magazine/fall-2011/> Accessed September 11th, 2016.
17. Eichstaedt, P. (2009) First Kill Your Family: Child Soldiers of Uganda and the Lord's Resistance Army. Laurence Hill; Chicago.
18. Ekblad, S. (1993). Psychosocial adaptation of children while housed in a Swedish refugee camp: Aftermath of the collapse of Yugoslavia. *Stress Medicine*, vol. 9(3), pp. 159-166.
19. Farrington, D. (1986) Age and Crime. *Crime and Justice*, vol. 7, pp. 189-250.
20. Farrington, D., Jolliffe, D., Loeber, R. Stouthamer-Loeber, M. and Kalb, M. (2001) The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency. *Journal of Adolescence*, vol. 24, (5), pp. 579–596.
21. Fasfous, A. F., Peralta-Ramírez, I. & Pérez-García, M. (2013) Symptoms of PTSD among Children Living in War Zones in Same Cultural Context and Different Situations. *Journal of Muslim Mental Health*, vol. 7 (2) <http://hdl.handle.net/2027/spo.10381607.0007.203>
22. Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: risk and protective factors. *The Lancet*, vol. 379 (9812), pp. 266-282.
23. Felitti VJ, Anda RF, Nordenberg D, Williamson DF, Spitz AM, Edwards V, et al. (1998). Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults. *American Journal of Preventative Medicine*, vol. 14(4), pp. 245–58.
24. Fergusson, D.M., Swain-Cambell, N.R. and Horwood, J. (2001) Deviant Peer Affiliations, Crime and Substance Use: A Fixed Effects Regression Analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol.30 (4) pp. 419–430.
25. Geltman, P. L., Grant-Knight, W., Mehta, S. D., Lloyd-Travaglini, C., Lustig, S., Landgraf, J. M., & Wise, P. H. (2005). The “lost boys of Sudan”: Functional and behavioral health of unaccompanied refugee minors resettled in the United States. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, vol. 159(6), pp. 585-591.
26. General Intelligence and Security Services (2016) Life With ISIS the Myth Unravelling. Available online at <https://english.aivd.nl/binaries/aivd-en/.../2016/...isis-the-myth.../life-with-isis.pdf> Accessed September 11th 2016.
27. Gill, P. and Horgan, J. (2013) Who were the volunteers? The Shifting Sociological and Operational Profile of 1240 Provisional Irish Republican Army Members. *Terrorism and Political Violence*, vol. 25(3), pp. 435-456.
28. Hair, N. L., Hanson, J. L., Wolfe, B. L., & Pollak, S. D. (2015). Association of child poverty, brain development, and academic achievement. *JAMA pediatrics*, vol. 169(9), pp. 822-829.
29. Hart, R. (2009). Child refugees, trauma and education: interactionist considerations on social and emotional needs and development. *Educational Psychology in Practice*, vol. 25(4), pp. 351-368.
30. Hegghammer, T. (2011). The Rise of Muslim Foreign Fighters: Islam and the Globalization of Jihad.
31. *International Security*, Vol. 35 (3) pp. 53-94.
32. Hjern, A., Angel, B., & Höjer, B. (1991). Persecution and behavior: a report of refugee children from Chile. *Child abuse & neglect*, vol. 15(3), pp. 239-248.
33. Hjern, A., Angel, B., & Jeppson, O. (1998). Political violence, family stress and mental health of refugee children in exile. *Scandinavian Journal of Public Health*, vol. 26(1), pp. 18-25.

34. Horgan, J. G. (2014). *Psychology of Terrorism*. Routledge, London.
35. Horgan, J.G., Taylor, M., Bloom, M. & Winter, C. (2016) John G. Horgan, Max Taylor, Mia Bloom, and Charlie Winter. *Studies In Conflict & Terrorism* Accepted Author Version <http://dx.doi.org/10.1080/1057610X.2016.1221252>
36. Human Rights Watch (2005) *Sri Lanka: Child Tsunami Victims Recruited by Tamil Tigers*. Retrieved 6th of September 2016, from <http://www.hrw.org/news/2005/01/13/sri-lanka-child-tsunami-victims-recruited-tamil-tigers>
37. Karatsoreos N., & McEwen BS. (2013) Annual Research Review: The neurobiology and physiology of resilience and adaptation across the life course. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 54(4), pp. 337–47.
38. Jonson, B. (2016) Islamic State Securing Bloody Future With Army of ‘Cubs’. *The Observer*, 8th August. Available online at <http://observer.com/2016/08/islamic-state-securing-bloody-future-with-army-of-cubs/> Accessed September 8th 2016.
39. Joyce, C., Lynch, O. and Veale, A. (2015) Victims and perpetrators: A clinician’s account of ex-child soldiers and the child development process in Sri Lanka. In Argomaniz, J. & Lynch, O. (Eds) *International Perspectives on Terrorist Victimization: An Interdisciplinary Perspective*. Palgrave MacMillan, London.
40. Kia-Keating, M., & Ellis, B. H. (2007). Belonging and connection to school in resettlement: Young refugees, school belonging, and psychosocial adjustment. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, vol. 12(1), pp. 29- 43.
41. Koehler, D. (2015) Family Counseling, De-radicalization and Counter-Terrorism: The Danish and German programs in context in Aeiger, S. and Aly, A. **Countering Violent Extremism: Developing an Evidence-base for Policy and Practice**. Curtin University Press, Western Australia. pp. 129-143.
42. Kohrt, BA., Jordans, MJD., Koirala, S. et al (2014). Designing Mental Health Interventions Informed by Child Development and Human Biology Theory: A Social Ecology Intervention for Child Soldiers in Nepal. *American Journal of Human Biology*, vol. 27, pp. 27-40.
43. Kohrt, B. A., Jordans, M.J.D., Tol, W.A., Speckman, R.A., Maharjan, S.M., Worthman, C.A., Komproe, I.H. (2008) Comparison of Mental Health Between Former Child Soldiers and Children Never Conscripted by Armed Groups in Nepal. *JAMA*. Vol. 300(6), pp. 691-702.
44. Kyvsgaard, B. (2004). Youth justice in Denmark in Tonry, M. and Doob, A.N. (Eds.) *Youth Crime and Youth Justice: Comparative and Cross-National Perspectives*, pp. 349-390.
45. Leavitt, L.A., and Fox, N.A. (2014) *The psychological effects of war and violence on children*. Hillsdale, NJ
46. Lakhani, K. (2010) Pakistan’s child soldiers. *Foreign Policy*, March 29th. Available online at <http://foreignpolicy.com/2010/03/29/pakistans-child-soldiers/> Accessed 5th September 2016.
47. Lamberg, L. (2004) Reclaiming Child Soldiers’ Lost Lives *JAMA*, vol. 292(5), pp. 553-554.
48. Loeber, R., Farrington, D.P. and Petechuk, D. (2003) Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. *Child Delinquency, Bulletin Series* (May). Available online at <http://www.forensiccounselor.org/images/file/Child%20Delinquency%20Early%20Intervention%20and%20Prevention.pdf> Accessed September 4th 2016.
49. Logan, N. (2014). Is the world ready to deal with a generation of ISIS child soldiers? *Global News*, available online at <http://globalnews.ca/news/1643057/is-the-world-ready-to-deal-with-a-generation-of-isis-child-soldiers/> Accessed September 11th 2016.

50. Lynch, O. (2013) British Muslim youth: radicalization, terrorism and the construction of the “other”. *Critical Studies in Terrorism*, vol. 6(2), pp. 241-261
51. Lynch, O. and Argomaniz, J. (2016) The Victimization Experience and the Radicalization Process – Understanding of the Perpetrator Victim Complex in the Case of Terrorism and Political Violence. Funded by the European Commission through the Specific Programme ‘Prevention of and Fight against crime’ HOME/2012/ISEC/AG/RAD
52. Lynch, O. and Joyce C.M. (2017) *The Group Processes of Terrorist Groups*. Blackwell Wiley, London.
53. McMullen, J., O Callaghan, P., Shannon, C. & Black, A. (2013) Group trauma-focused cognitive-behavioral therapy with former child soldiers and other war-affected boys in the DR Congo: a randomized controlled trial. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 54 (11), pp. 1231–1241.
54. Mulder, E. J., De Medina, P. R., Huizink, A. C., Van den Bergh, B. R., Buitelaar, J. K., & Visser, G. H. (2002). Prenatal maternal stress: effects on pregnancy and the (unborn) child. *Early human development*, vol. 70(1), pp. 3-14.
55. Malik, N. (2016). The Children of Islamic State. *Quilliam Foundation*. Available online at <https://www.quilliamfoundation.org/wp/wp-content/uploads/publications/free/the-children-of-islamic-state.pdf> Accessed September 5th 2016.
56. Malik, N. & Russell, J. (2016) Countering Islamic Extremism; Challenges and Opportunities for Families. FATE and Quilliam. Available online www.quilliamfoundation.org (Forthcoming)
57. ORG, (2013) Stolen Futures. The Hidden Toll of Child Casualties in Syria. Available online at http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/sites/default/files/Stolen%20Futures_0.pdf Accessed September 6th 2016.
58. Roberts, A. (2010) Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians?
59. *Survival* Vol. 52 (3), pp. 115-136.
60. Rousseau, C. (1995). The mental health of refugee children. *Transcultural Psychiatry*, vol. 32(3), pp. 299- 331.
61. Palosaari, E., Punamäki, R. L., Diab, M., & Qouta, S. (2013). Posttraumatic cognitions and posttraumatic stress symptoms among war-affected children: A cross-lagged analysis. *Journal of abnormal psychology*, vol. 122(3), pp. 656.
62. Pannell, I. (2015) Syria civilians still under chemical attack. BBC News, 10 September 2015. Available online at <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34212324> Accessed September 8th 2016.
63. Pearn, J. (2003) Children and War. *Journal of Pediatrics and Child health*, vol. 39,(3), pp. 166–172
64. Phinney, J.S. & Baldelomar, O.A. (2011). Identity Development in Multiple Cultural Contexts in Jensen (Ed) *Bridging Cultural and Developmental Approaches to Psychology*. Oxford University Press, Oxford. pp. 161- 186.
65. Porte, Z., & Torney-Purta, J. (1987). Depression and academic achievement among Indochinese refugee unaccompanied minors in ethnic and non-ethnic placements. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 57(4), pp. 536.
66. PunamAki, R.A. (1996) Can Ideological Commitment Protect Children’s Psychosocial Well-Being in Situations of Political Violence? *Child Development*, Vol. 67 (1), pp. 55-69
67. Santa Barbara, J. (2006) Impact of War on Children and Imperative to End War. *Croat Medical Journal* vol. 47(6), pp. 891–894.
68. Santrock, J. (2001). *Child Development*. New York: McGraw-Hill.

69. Somasundaram, D. (2002) Child soldiers: Understanding the context. *British Medical Journal, International edition* vol. 324 (7348) pp. 1268-71.
70. Spalek, B. (2016) Radicalization, de-radicalization and counter-radicalization in relation to families: Key challenges for research, policy and practice
71. *Security Journal*, vol. 29, (1) pp. 39–52.
72. Steinberg, L. (2010). Commentary: A behavioral scientist looks at the science of adolescent brain development. *Brain and cognition*, vol. 72(1), pp. 160 –172.
73. Syrian Observatory for Human Rights (2015). 52 Isis Child Soldiers Died Fighting in 2015; 19 Under-16 Jihadists Used as Suicide Bombers. Available online at <http://www.syriahr.com/en/?p=25985> Accessed September 11th 2016.
74. UN News Centre (2014) Security Council told of indiscriminate, brutal killings children face in conflict. Available online at accessed September 8th, 2016. <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=48659&Kw1=isis&Kw2=child+soldiers&Kw3=#.V9UXnlda HFJ>.
75. Vakalahi, H. (2001). Adolescent Substance Use and Family-Based Risk and Protective Factors: A Literature Review. *Journal of Drug Education*. vol. 31(1), pp. 29-46.
76. Wessells, M. (2006) Child Soldiers. From violence to protection. Harvard University Press, MA.
77. Yuhas, A. (2016). NATO commander: Isis ‘spreading like cancer’ among refugees. The Guardian Online, Tuesday 1 March 2016 Available online at <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/01/refugees-isis-nato-commander-terrorists> Accessed September 2nd 2016.

Translated within:

